Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* Romanı ve Almanca Çevirisindeki Renk Sözcükleri

Tahir Balcı[1]

Çukurova Üniversitesi

Abstract

Chromatic lexical items in Yaşar Kemal's The Birds Have Also Gone and its the German Translation

Not being a translation criticism and this particular study focusing on chromatic lexical items in Turkish and German are examined through Turkish version and German translation of Y.Kemal's novel titled "The birds have also gone." For the study, initially, the categorization of chromatic lexical items in various theories has been reviewed. As a conclusion, it has been inferred that the conceptualization and lexical formation of the colors completely depend on life experiences and sociocultural elements and they are relative phenomena in this regard.

Renkler ve sınıflandırılması

TDK'nin Büyük Türkçe Sözlük'üne[2] göre kısaca *cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum* diye tanımlanan renkler doğada varoluş biçimleriyle aynı olsa da, çok değişik etmenler nedeniyle nitel ve nicel açıdan çok farklı birimlerle sözlükselleştirilebilmektedir. Dolayısıyla sözlükselleşme, anlamsal ve biçimsel açıdan sık sık dilbilimcilerin ilgisini çekmiştir.

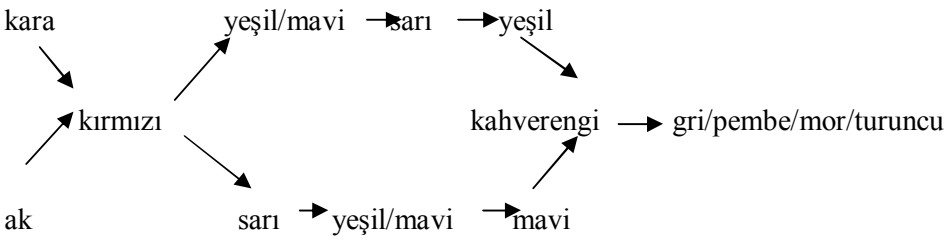
İşte bu çalışmada Yaşar Kemal'in *Kuşlar da Gitti* romanı ile Almanca çevirisindeki renk sözcükleri sözlüksel anlambilim (lexikalische Semantik) bağlamında sayısal ve karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

---

[1] Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Almanca Öğretmenliği Anabilim Dalı

[2] http://tdkterim.gov.tr/bts/. Erişim: 14.8.2012.

Görecilere göre deneyimlerimiz kesintisiz, dizisel bir nitelik taşır. Bu dizi, kültür ve çevreden etkilenerek uzlaşıma dayalı bir şekilde bölünüp birleştirilir ve kavramlaştırılır, yani tamamen keyfidir, nedensizdir. Bunun en iyi örneği olarak renk spektrumu gösterilir. Spektrum üzerindeki renk geçişlerinin sürekli ve kesintisiz olduğu, belli bir noktada bir rengin bitip diğerinin başladığının söylenemeyeceği iddia edilir. Bu nedenle değişik dillerdeki renk sözcüklerinin sayısı o kadar değişkendir ki, kimilerinde sadece 5-6 renk sözcüğü varken, kimilerinde yüzlercesi mevcuttur. Ancak bazı kaynaklara (Berlin&Kay 1969; Kay&McDaniel 978; içinde: Holenstein 1985: 8-9) dayanılarak yapılan değerlendirmeye göre dilbilimsel, psikolojik ve sosyolojik önkoşulları yerine getiren *temel renk sözcükleri*nin sayısı maksimum 11 ile sınırlıdır. Eğer bir dilde bu 11 rengin tümü sözcükleştirilmemişse, var olanlar / olmayanlar rastlantısal değildir. Bir dilde sadece iki temel renk sözcüğü mevcutsa, bu renkler mutlaka *siyah* ve *beyaz*dır. Üçüncü bir renk sözcüğü varsa, bu sözcük *kırmızı*dır. Dördüncü renk sözcüğü varsa, bu sözcük *sarı* ya da *yeşil/mavi*dir.[3] Yani beşinci ya da altıncı renk olarak *yeşil/mavi* söz konusu ise dördüncü rengimiz mutlaka *sarı*dır. Yedinci renk *kahverengi*dir. Sayı 8-11 arasındaysa sıralanma düzensizdir: *gri/pembe/turuncu/mor* (a.g.y.):

Bu sıralama çoğu zaman tutarlılık gösterse de, renk adlarını ve çağrışımlarını tek etmenle açıklamak çok zordur. Örneğin yukarıdaki tabloya göre birleşik sözcük olan *kahverengi*yi anarenk olarak saymayıp Türkçede 9 anarenk kabul etmek gerekir. Zira *turuncu*, adını gösterdiği nesneden almaktadır ve anarenk sayılmamalıdır. Öyleyse adlandırmayı etkileyen en önemli etmenin,

[3] Bundan dolayı bazı dillerde *yeşil* ve *mavi* aynı sözcükle karşılanır. Bu *veya* ilişkisini ifade etmek için Almancada *blühn* (blau&grün), İngilizcede *grue* (green&blue) kullanılır. Buna öykünerek acaba Türkçede *mavil* (mavi&yeşil) diyemez miyiz?

kültürün temel direği olarak gördüğümüz çevre / doğa olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla Vogt'un da (2004: 239) belirttiği gibi renklerin sözlükselleşmesinde ve sınıflandırılmasında doğuştan gelen evrensel, dilsel nörolojik parametrelerin yanında, kültürlere özgü açık parametrelerin varlığını ve ağırlığını göz önünde bulundurmamız gerekir. Yani renk spektrumu sadece fiziksel açıdan (ışık dalgalarıyla ilgili olarak) dizisellik/süreklilik arz eder ve – görecilerin fikrinin aksine – algısal açıdan bilişseldir (Holenstein 1985: 9).

Berlin&Kay (bak. Vogt 2004: 59; Holenstein 1985: 29-30), renk sözcüklerini anarenkler ve ararenkler diye ikiye ayırırlar. Bu bölümlemenin ölçütleri şunlardır:

- Anarenk sözcükleri yalındır (ak, kara; rot, gelb).
- Anarenk sözcüğünün anlamını başka bir renk sözcüğü içeremez. Örneğin -m*trak, -msI* vb. eklerle türetilen sözcüklerin gösterdiği renkler anarenk değildir.
- Anarenk sözcüğü belirli bir kavramla sınırlı olamaz, geneldir. Buna göre *sarışın* yalnız insanlarla, Almanca *blond* yalnız saçla ilgili olarak kullanılabildiğinden bu sözcükler anarenk sözcüğü değildir.
- Anarenk sözcükleri, renklerde ilk dikkat çeken sözcüklerdendir. Örneğin birisine renk adları sorulduğunda öncelikle *kırmızımtrak* değil *kırmızı*, *kahverengi* değil *siyah*, *turuncu* değil *mavi* akla gelir.

Emin olunamadığı takdirde aşağıdaki ölçütlere başvurulur:

- Kuşkulanılan sözcük, kuşkulanılmayan sözcükle aynı biçimsel özelliklere sahip olmalıdır. Örneğin Alm. *braun* anarenk sözcüğü sınıfına girerken, Türkçe karşılığı *kahverengi* bazı biçimsel sınırlamalara takıldığı için[4] anarenk sözcüğü sayılmaz.
- Bir renk sözcüğü, nitelediği madde ile aynı biçime sahipse, anarenk sözcüğü değildir. Buna göre Y. Kemal'de sık sık geçen *bakır*, anarenk sözcüğü olamaz.
- Dile yeni giren yabancı renk sözcükleri kuşkuludur. Bu yüzden *orange*, günlük dilde kullanılsa da ölçünlü Almancanın anarenk sözcüğü değildir.

[4] Büyük Türkçe Sözlük'te *kahverengimsi* varken, **kahverengimtırak* yoktur.

Kuşlar da gitti ve Almanca çevirisindeki renk sözcükleri

1. Mavi: Kullanım sıklığı açısından Y. Kemal'in anılan romanında *mavi* ve türevleri 41 kere ile birinci sırada yer almıştır. Burada Türkçenin renk sözcüğü zenginliğinin karşısında çevirmenin çok değişik bağdaştırmalara başvurduğunu, hatta *yanardöner mavi*yi çevirmeden atlamak zorunda kaldığını görüyoruz: *yeşil mavi arası* (blaugrün), *som mavi* (blau, reinstes Blau, tiefblau, jauchzendes Blau), *duru mavi* (dunkelblau), *kadife bir mavi* (samtenes Blau; Blau, zart und samtig), *maviye çalan* (blau).

2. Kırmızı: *Kırmızı* ve türevleri 29 kez kullanılmıştır; türev olarak *kıpkırmızı, som kırmızı, kırmızı bakır (kupferrot)* [diken], *kırmızıya çalan* birimlerini görüyoruz. *Kırmızı*nın bir öbekte beklenenin dışında anlamı pekiştirecek biçimde *glutrot* ile çevrilmesi bizi şaşırtmamıştır; *köz* sözcüğünün bire bir Almanca karşılığının olmaması nedeniyle *kırmızı* anlamına gelen *rot* sıfatı, *akkor* anlamına gelen *Glut* ile pekiştirilerek *glutrote Asche* şeklinde bir eşdizim (Kollokation) oluşturulmuştur. Bunun dışında anlamı pekiştirmek için kullanılan *kıp-* önekinin işlevini karşılamak için *kıpkırmızı*nın eşdeğeri olarak *hochrot, glühendrot, majestätisches Rot* gibi farklı birleştirmelere başvurulmuştur. Bu kısa çalışmanın amacının çeviri eleştirisi olmadığı düşünülürse, çevirmenin dil duygusunun her bağlamda aynı sözcüğü kullanmaya müsaade etmediğini, Almancanın bu kavramla ilgili sözcük alanının daha dar kapsamlı olduğunu varsaymak mümkündür. *Kırmızı* bu romanda kullanım sıklığı açısından her ne kadar birinci sırada değilse de, Salman (1998: 150) Türkçede en yaygın renk sözcüğünün *kırmızı* olduğunu vurgulamaktadır.

3. Kızıl: Türkçede *kırmızı*nın yanında *parlak kırmızı renk* anlamına gelen *kızıl/kıpkızıl*ı da söz konusu romanda 17 kere görmekteyiz. Almancada başka seçeneğe sahip olmadığından dolayı bu durumda da *rot* ya da bundan türeyen *rötlich*/*blutrot* kullanılmıştır.

4. Al: Y. Kemal'in aynı tümce içinde kullandığı *kırmızı* ve *al*, Almancada böyle bir nüans olmadığından dolayı çevirmeni zor durumda bırakmış ve yazar eksiltme yaparak her iki sıfat için tek sözcük (rot) kullanmayı yeğlemiştir.

Bayraktar (2005: 164) *kırmızı*, *kızıl* ve *al* ile ilgili araştırmasında kırmızılık anlamı açısından en açığının *al*, en koyusunun da *kızıl* olduğu saptamasında bulunarak bu üç renk adının düzanlamları (Denotation) açısından örtüşse de yananlamları (Konnotation) açısından örtüşmezlik olduğunu belirlemiştir.

5. Sarı: 26 defa kullanıldığını saptadığımız *sarı* ve türevleri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür. Burada *sarı* karşılığı olarak, kullanıldıkları bağlam çok farklı olan iki Almanca sözcük görüyoruz: g*elb* ve *blond* (saç, kıl). *Safran sarısı* (Safrangold) ise Almancada da anlam ve biçim açısında koşuttur, ancak pekiştirici önekler söz konusu olunca Almancada her seferinde farklı bir yola başvurulması gerekebilmektedir; işte burada çevirmen, *sapsarı*yı *zitronen-gelb* (= limon sarısı) ile karşılamayı yeğlemiştir. Bayraktar (2006: 216), *sarı*nın bitki ve hayvan adı yapımında çok kullanıldığını ve 31 tona sahip olduğunu saptamıştır.

6. Çakır: Beklenenin tersine *çakır* ve kendisinden oluşturulan renk sözcüklerine 18 yerde rastlanmıştır. Çevirmenin *çakır*ı çevirirken de epey zorlandığını söylemek zor değildir, nitekim bu sözcüğü belli bir Almanca sözcükle bire bir vermek kolay gözükmemektedir: *çakır*: *hell* (açık), *hellbraun* (açık kahverengi), *blaugrau* (mavi gri), *graublau* (gri mavi), *bläuliches Grau* (mavimsi gri), *helläugig* (açık renk gözlü); *ala çakır* (blaugrau).

7. Yeşil: İncelediğimiz romanda *yeşil* (grün), *yemyeşil* (grellgrün) ve *yeşilimtrak*a (grünlich) 14 kere rastlıyoruz. Burada da çevirmenin pekiştirici işlevi olan *yem-* ön ekini yorumlayarak *keskin/parlak* anlamına gelen *grell* sıfatıyla verme yolunu seçtiğini görüyoruz.

8. Ak: Bu renk sözcüğünün kullanım sıklığı – evrensel bir renk olduğu düşünülürse - beklendiğinin tersine düşüktür (12). Bir kere de *apak* saptanmış, bu sözcükse Almancada *schneeweiß* (kar beyazı) ile verilmiştir. Burada belirmemiz gereken bir şey daha vardır ki, o da *ak*ın eşanlamlısı *beyaz*a hiç rastlanmamış olmasıdır. Bunu *ak* sözcüğünün Öztürkçe, yalın ve çok kısa, *beyaz*ın ise yabancı kökenli, biraz daha uzun ve sıfat olarak kullanımının Türkçeye özgü (Nişanyan: 2012) olmasına bağlayabiliriz.

9. Kara: En temel iki renkten biri olan *kara*nın *ak* sözcüğüne benzer şekilde az kullanılması (9), keza *beyaz* gibi burada da *siyah*ın bir kez bile kullanılmamış olması ilginçtir. Bayraktar'ın (2004: 57) bunu *kara*nın Türkçe olup Türkçenin bilinen en eski yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarından beri kullanılageldiği, *siyah*ınsa Farsçadan dilimize geçip Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ve İslâm dinini kabul etmeleriyle birlikte kullanılmaya başlandığı şeklindeki saptamasına bakılırsa, *kara*nın Türk toplumunun dil psikolojisinin derinliklerinde yer aldığını söyleyebiliriz.

Almancada kara ve türevleri için kullanılan sözcükler ise şunlardır: *kara:* schwarz*; karaya çalan*: fast schwarz; *yalım karası*: pechschwarz*; kapkara*:

pechschwarz. Pekiştirmelerde Almancanın yaşadığı güçlüğü burada da görüyoruz.

10. Pembe: Kullanım sıklığı düşük olan bir sözcüktür (4) ve Almancada *rosa / rosarot* ile karşılanmaktadır.

11. Turuncu: 4 kez rastladığımız bu ararenk sözcüğü Almancaya *orange / orangefarben* ile çevrilerek bire bir paralellik gözlenmektedir.

12. Boz: 3 kez kullanılan ve farklı renkleri de (açık toprak rengi, kül rengi, gri) gösterebilen bu sözcük, bu nedenle Almancada da *braun* ve *grau* gibi iki farklı sıfatla verilmiştir.

13. Mor: 3 yerde görülen *mor / mora çalan*, her iki durumda da *violett* ile karşılanmıştır.

14. Bakır: Ararenklerden birisi olan ve 2 kez ortaya çıkan bu renk adı Almancada *kupferrot* ve *kupferbraun* ile verilmiştir.

15. Ala (şafak) [Morgengrauen] ve *alacalı* (bunt) olarak karşımıza çıkan bu sözcük, sadece bir kez kullanılan ve Almancaya *hellbraun* olarak aktarılan ***ela*** anlamında da kullanılabilmektedir.

16. Yanık: (ten): İki yerde saptadığımız bu ilginç kullanım (yanık / yanık tunç [ten]), Almancaya iki farklı şekilde aktarılmıştır: *braungebrannt* ve *kupfer-braun.*

17. Kırçıl (angegraut) **pekmez rengi** (braun), **kül rengi** (aschfarben) **kestane rengi** (kastanienbraun) birer kere kullanılan ararenk sözcükleridir.

Sonuç

Renk sözcükleri dilden dile büyük farklılıklar göstermektedir. Ne anarenkleri, ne de ararenkleri gösteren sözcüklerin sayısı konusunda bir uzlaşma söz konusu değildir. Berlin ve Kay'ın (1969: 6; içinde: Holenstein 1985: 29) yaptığı sınıflandırmanın içeriksel ve biçimsel ölçütleri zaten her dile uygulanamadığı için renk sözcüklerinin evrensel bir geçerliliği yoktur. Ayırt edilen renklerin sayısı tamamen bir kültürü oluşturan insanların yaşam biçimiyle ve doğayla olan deneyimleriyle ilgilidir. Zira kültür ihtiyaçtan doğar. Eğer bir kültürün oluşturucusu ve taşıyıcısı olan toplum renk sözcüklerine gereksinim duyarsa, bu gereksinim ölçüsünde renk sözcüğü de oluşturur. Buna en somut örnek olarak Amazonlarda yaşayan Pirahã halkını verebiliriz. Pirahãlar olağanüstü bir renk dünyası içerisinde yaşamalarına karşın, her açıdan

çok sınırlı olan dillerinde[5] renk sözcüklerine yer vermemektedirler (bak. Bredow 2006: 150-152).

Dolayısıyla farklı dilleri konuşan insanlar, aynı rengi farklı algılayabilmekte, farklı sözlükselleştirebilmekte, farklı sınıflandırabilmekte ve ona farklı anlamlar yükleyebilmektedir. Bu anlamda Türkçe ve Almancada hangi renklerin anarenk, hangilerinin ararenk oldukları tartışmasına girmeden şu saptamada bulunalım:

Y. Kemal, toplamda 43 farklı renk sözcüğü kullanmıştır; buna karşılık kullanılan Almanca renk sözcüklerinin sayısı 50'dir. Almanca çevirideki renk sözcüğü sayısının fazlalığı Almancanın renk sözcüğü açısından daha zengin olmasından değil, eşdeğer bulmadaki zorluklar nedeniyle çevirmenin sıkça açımlamalara yer vermesindendir. Her ne kadar Küçük'e (2010: 422-423) göre ölçünlü Türkçede yalın ve birleşik 180'e yakın renk sözcüğü varsa da, Y. Kemal'in romanındaki sayıyı azımsamamak gerekir; çünkü söz konusu romanda renk sözcüklerinin kullanıldığı bağlam çok kısıtlı olup neredeyse tamamı kuşlarla ilgilidir.

Ayrıca anlamsal olarak *ak* ve *kara*nın bütün dünya dillerinde evrensel olması, bunların niteliksel ve niceliksel olarak yoğun kullanım sıklığına sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Nitekim çeviri eylemi renklerin farklı kültürlerde farklı kullanımlarını bize açıkça göstermektedir.

Kaynakça

Bayraktar, Nesrin (2004): "Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine." TÖMER Dil Dergisi, Sayı 126, S. 56-77.

Bayraktar, Nesrin (2005): "Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl." International Journal of Central Asian Studies Mustafa Canpolat Armağanı, Vol: 10-1, Seoul, S. 145-165.

Bayraktar, Nesrin (2006): "Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları." http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_20/sayi_20.htm, S.: 209-218. Erişim: 13.8.2012.

[5] Bu konuda yıllardır araştırma yapan budundilbilimci Daniel Everett (bak. Bredow 2006), Pirahã dilinde renk sözcükleri olmadığı gibi, yantümce, zaman kavramı, bildiğimiz anlamda sayı kavramı ve geçmiş zaman kavramı da olmadığını; bu saptamaların bugüne kadar tartışmasız kabul edilen Chomsky'nin yineleme (rekursiv) kuralına dayalı dilbilim kuramlarını sorgulanır hale getirdiğini ortaya koymuştur.

Bredow, Rafaela von (2006): Leben ohne Zahl und Zeit. *Der Spiegel, 17. Sayı, S. 150-152.*

Kemal, Yaşar (1978): *Milliyet Yayınları. İstanbul.*

Kemal, Yaşar (1994): *Auch die Vögel sind fort (Türkçeden çeviren: Cornelius Bischoff). Unionsverlag. Zürich.*

Küçük, Salim (2010) Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal Of International Social Research, Volume 3/10, Winter, 2010, S. 400-427. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi10pdf/kucuk_salim.pdf. Erişim: 14.8.2012.*

Nişanyan, Sevan (2012): *Sözlernin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü. http://www.nisanyansozluk.com/?k=beyaz. Erişim: 14.8.2012.*

Salman, Fikri (1998): Tarihi Türk Kumaşlarında Desen ve Renk. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 4. Sayı. S. 141-154. http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/GSED/ article/viewFile/2334/2341. Erişim: 3.8.2012.*

Vogt, Swetlana (2004): Farbwörter im Gehirn: Eine systematische sprachwissenschaftliche Untersuchung. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie, eingereicht am Sprachwissenschaftlichen Institut der Ruhr-Universität Bochum, 271 sayfa. Duisburg. http://webdoc.sub.gwdg.de/ebook/dissts/Bochum/ Vogt2003.pdf. Erişim: 13.8.2012.